

ROMANUL MEMORIEI ÎN DATE ȘI INTERPRETĂRI: SUBGENURI, GENERAȚII, CONȚINUTURI

The Novel of Memory in Data and Interpretations: Subgenres, Generations, Contents
This article sets out to present the design and output of the research project *MEMORO: The Novel of Memory in Postcommunism: Subgenres, Generations, Transnational Networks*. The project aimed at providing a qualitative and quantitative research of the novel of memory in the Romanian literary field after 1989, using recent theories and methodologies from the field of literary and memory studies. After delineating the genre and its five subgenres, the article elaborates on statistical analyses based on a dataset containing 230 novels published between 1990-2022 and authored by 168 male and female writers. The last part draws conclusions regarding the potential of literature in general and of the novel in particular to intervene in the society at large.
Key-words: *novel of memory, subgenre, Romanian literature, postcommunism, statistical analysis, memory studies*

Articolul de față prezintă concomitent genealogia unui proiect de cercetare și pe cea a unui (sub)gen literar, pe care l-am definit și teoretizat, focalizând asupra spațiului românesc postcomunist, ca *roman al memoriei*. Deși bazat parțial pe observații, interpretări și recomandări prezentate în *Raportul final* al proiectului colectiv de cercetare *MEMORO: Romanul memoriei în postcommunism: subgenuri, generații, rețele transnaționale*², articolul poate fi citit și ca un raport de etapă asupra câmpului literar contemporan, văzut nu doar ca o colecție tematică de romane, ci și ca o infrastructură materială, comercială și ideologică (imaterială) a memoriei. Situată la intersecția dintre memoria culturală, socială și biografică – literatura, așa cum au argumentat în ultimele decenii teoreticienii din *Memory Studies*³, are (poate avea, într-o formulare mai puțin idealizantă) o acțiune intervenționistă în societate. Pornind de la

¹ Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, Institutul de Cercetări Interdisciplinare – Departamentul de Științe Socio-Umane.

² Proiectul a fost derulat în perioada 2022-2024 la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, iar rezultatele pot fi accesate pe site-ul <https://www.novelofmemory.eu>. Raportul științific final nu a fost publicat online sau în altă formă.

³ Vezi de exemplu Jan Assman, “Communicative and Cultural Memory”, In *A Companion to Cultural Memory Studies*, edited by Astrid Erll, Ansgar Nünning and Sara B. Young, pp. 109–118. Berlin, De Gruyter, 2008; Aleida Assmann, “Limits of Understanding: Generational Identities in Recent German Memory Literature”, In *Victims and Perpetrators: 1933–1945: (Re)Presenting the Past in Post-Unification Culture*, edited by Laurel Cohen-Pfister and Dagmar Wienroeder-Skinner, pp. 29–48, Berlin and Boston: De Gruyter, 2006; Astrid Erll, *Memory in Culture*, Trans. Sara B. Young, New York, Palgrave Macmillan, 2011; Marianne Hirsch, *The Generation of Postmemory: Writing and Visual Culture after the Holocaust*, New York, Columbia University Press, 2012; Birgit Neumann, “The Literary Representation of Memory”, In *A Companion to Cultural Memory Studies*, edited by Astrid Erll and Ansgar Nünning, pp. 333–344, Berlin and New York, De Gruyter, 2008.

aceste premise, obiectivul principal al proiectului MEMORO a fost realizarea primei analize sistematice a romanului memoriei în spațiul literar românesc din postcomunism (incluzând și opere publicate la edituri din Republica Moldova), atât prin situarea lui într-un context comparativ și transnațional (*the novel of memory*)⁴, cât și prin delimitarea genului în cadre naționale – operație care ar putea fi foarte bine definită și ca un act de „construcție” al acestuia. *Bibliografia romanelor memoriei din spațiul românesc (1990-2022)*, realizată și publicată în cadrul proiectului⁵ cuprinde 230 de titluri și 168 de autori⁶, confirmând existența și coerența generică a unui corpus de romane ale memoriei. Acest nou gen literar⁷, care acoperă o parte însemnată a literaturii contemporane, a fost urmărit în dinamica lui cronologică, generațională și a subgenurilor sale, cele mai importante observații și rezultate fiind prezentate în cele ce urmează.

Analiza modurilor în care memoria trecutului recent, de la perioada celui de-Al Doilea Război Mondial până la anii tranziției de după 1989, este narativizată literar și marketizată editorial. Ea are potențialul de a avansa nivelul cunoașterii unei epoci fluide și auto-contradictorii, precum postcomunismul, care se sustrage încercărilor de sistematizare și ordonare conceptuală, manifestând în schimb – cu precădere în țările ex-socialiste/comuniste – o personalitate ideologică de tip schizofrenic⁸. Ceea ce părea, înainte de invazia pe scară largă a Ucrainei începută de Rusia în 2022 și aflată încă în plină desfășurare, să fie o placă tectonică relativ stabilă în spațialitatea și temporalitatea post-Războiul Rece, a suferit o nouă fisură, susținută și de resurrecția populismului suveranist strâns legat de reactivarea narațiunilor memoriei imperial(ist)e sau național(ist)e în sfera politică dar și în mentalul colectiv, prin intermediul platformelor de diverse tipuri. În acest context, studierea formelor culturale și a narațiunilor memoriei active sau activate în spațiul social devine extrem de importantă, iar literatura rămâne încă o furnizor importantă de astfel de narațiuni și conținuturi mnemonice, chiar dacă pentru un public tot mai fragmentat și concurată de noile medii.

Romanul ca infrastructură a memoriei

Așa cum arată datele, romanul memoriei ocupă cea mai semnificativă parte a câmpului literaturii contemporane, atât prin cantitatea operelor de acest tip publicate în ultimele trei decenii și jumătate, cât și prin canonicitatea dovedită de premii, traduceri, recenzii și, nu în ultimul rând, succes de piață. Cele mai importante premii

⁴ Vezi în acest sens Andreea Mironescu, Doris Mironescu, “The Novel of Memory as World Genre. Exploring the Romanian Case”, *Dacoromania litteraria*, nr. 1, 2020, pp. 97-115.

⁵ Andreea Mironescu, Cosmin Borza, Mihai Iovănel, Adriana Stan, „Bibliografia romanelor memoriei din spațiul românesc (1990-2022)”, *Dacoromania litteraria*, nr. 1/ 2024, pp. 225-236. De asemenea, urmează să fie publicată *Bibliografia romanelor memoriei din spațiul românesc în traducere (1990-2024)*, conținând, și aceasta, peste 200 de intrări.

⁶ Incluzând și romanele cu mai mult de un singur autor.

⁷ Deși eticheta „roman al memoriei” figurează și în ediția a doua, revizuită, a *Dicționarului cronologic al romanului românesc* (DCRR), modul în care am definit acest tip de roman în cadrul proiectului MEMORO e diferit față de accepțiunile din DCRR. De asemenea, lista noastră de titluri este una extensivă, care completează cantitativ și cronologic intrările din DCRR, versiunea actualizată a dicționarului oprindu-se în anul 2000.

⁸ Vezi Mihai Iovănel, „Ideologiile memoriei în comunism și postcomunism”, *Transilvania*, no. 11-12, 2024, pp. 1-8. <https://doi.org/10.51391/trva.2024.11-12.01>.

internaționale – Nobel, Prix Goncourt sau International Booker Prize – au nominalizat în ultimii cincisprezece ani astfel de romane și autori (Herta Müller, Mo Yan, Patrick Modiano, Svetlana Alexievici, Abdulrazak Gurnah, pentru a enumera doar laureați Nobel); la acest canon elitist, dar care „se vinde”, se adaugă și romanele din zona literaturii de consum, precum cele tratând Holocaustul, cu o largă circulație în traducere și popularitate în rândul publicului larg. Tocmai de aceea, deși ar putea părea nepotrivit, termenul de infrastructură este unul cât se poate de nimerit – literatura neavând doar o dimensiune „eterică” – ci și una materială, care susține efectiv producția, distribuția, comercializarea, receptarea prin intermediul unor medii economice și culturale (edituri, presă culturală, festivaluri, site-uri web, bloguri etc.)⁹. Un alt termen potrivit, la care voi reveni, este cel de platformă¹⁰, iar cercetătoarea de origine germană Astrid Erll folosește conceptul de mediu – cu referire atât la funcția de „stocare”, cât și la cele de „circulație” și canonizare ale unor „conținuturi mnemonice”, funcții pe care le îndeplinește literatura¹¹.

În postcomunism, aceste funcții sunt mai active ca oricând, literatura funcționând încă din primii ani '90 – deopotrivă prin actorii ei, cât și prin romanele testimoniale și de sertar publicate atunci – ca infrastructură a memoriei reprimate. În România primei decade post-1989, memorialistica și literatura care dădeau mărturie despre trauma comunistă a fost investită cu puterea de a opera o formă simbolică de justiție, atât de către autorii înșiși, cât și în sfera publică, prin marketingul editorial și prin intermediul presei culturale dominate de scriitori și intelectuali care practicaseră diferite grade de disidență în timpul regimului cEAUȘIST. Cu toate că, douăzeci de ani mai târziu, „romanul comunismului” nu a murit, ci își trăiește o nouă epocă de glorie prin generația 2000, o poli-analiză a romanului memoriei publicat după 1990 nu a fost întreprinsă. Continuitatea între memorialistica traumei comunismului, romanul testimonial și de sertar ale primului deceniu post-1989 și literatura catalogată ca „prezenteistă”¹² a scriitorilor douămiiști a fost în general ignorată¹³. De ce? În primul rând, acest lucru s-a întâmplat pentru că romanul memoriei nu a fost perceput de criticii și istoricii literari ca un gen de sine stătător, cu o evoluție nu doar constantă, ci vizibil în creștere din 1990 până în prezent, așa cum a demonstrat analiza noastră statistică pe un corpus de 230 de romane publicate între 1990-2023. Această „miopie” s-a datorat, la rândul ei, faptului că fenomenele literare sunt încă observate, în cultura critică românească, din perspectiva istoriei literare, care operează autonomist, acordând puțină atenție relației literaturii contemporane cu socialul și rolului acesteia

⁹ Pentru o analiză comprehensivă a acestor factori, vezi Mihai Iovănel, *Istoria literaturii române contemporane: 1990-2020*, Iași, Polirom, 2021.

¹⁰ Folosim acest termen în Andreea Mironescu, Mihai Iovănel, Cosmin Borza, Adriana Stan, *Platforme ale memoriei: romanul în postcomunismul românesc*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, în curs de publicare.

¹¹ Astrid Erll, *Memory in Culture*, transl. by Sara B. Young, New York, Palgrave Macmillan, 2011, p. 162.

¹² Vezi Nicolae Manolescu, *Istoria critică a literaturii române. Cinci secole de literatură*, Pitești, Paralela 45, 2008, p. 1451. Eticheta e folosită și de alți critici.

¹³ Există însă cercetători care au analizat această continuitate, în special pe linia anticomunismului. Vezi Cosmin Borza, Claudiu Turcuș, “Westalgia as Infantilization of the East: narrating communist childhood in post-1989 Romania and the administration of the recent past”, *Studies in East-European Thought*, 2024. <https://doi.org/10.1007/s11212-024-09679-6>

de „mediu”¹⁴ sau de „platformă”¹⁵ a memoriei publice. În paradigma istoriei literare, nu există o legătură vizibilă între *romanele testimoniale* scrise de cei care au cunoscut experiența închisorilor comuniste, precum Teohar Mihadaș sau Valeria Căliman, și scriitori douămiiști care rememorează mai mult sau mai puțin traumatic copilăria în socialismul târziu.

De altfel, în spațiul românesc, cercetările despre romanul postcomunist nu au vizat până foarte recent o abordare exhaustivă, predominante fiind articolele foiletonistice și culegerile de cronici, puținele studii existente focalizând pe un număr mic de romane canonice sau pe un singur subgen: *romanul exilului*; *romanul despre Securitate* și *romanul închisorilor*; *romanul tranziției*; *romanul revoluției*; *romanul autoficțional*; *romanul Holocaustului*, *literatura traumei feminine*¹⁶.

În cadrul proiectul MEMORO, am cartografiat romanul publicat în ultimele trei decenii și care abordează evenimente și micro-epoci ale trecutului recent, din diferite unghiuri narative și de pe poziții auctoriale diverse (martor activ, martor indirect, descendent direct, reprezentant al generațiilor „de după”). Analiza cantitativă și calitativă a romanelor memoriei pune în evidență o continuitate cronologică și mai multe mutații la nivelul *patternurilor* narative (subgenuri) și a pozițiilor auctoriale. Așa cum vom vedea, principalii factori care determină aceste mutații sunt cel generațional și, într-o măsură mai mică, cel ținând de genul autorilor/autoarelor. Proiectul înregistrează mai multe „premieri”, fiind prima analiză calitativă extensivă a unui gen al romanului românesc din postcomunism, dar și prima analiză cantitativă care cartografiază și prezintă dinamica celui mai important segment al romanului contemporan, pe baza unui corpus de literatură publicată post-1989, care totalizează 230 de intrări. Deși analize cantitative folosind date literare au apărut în spațiul românesc, venind de la cercetători precum Ioana Macrea Toma în domeniul sociologiei literare, Roxana Patraș, Andrei Terian, Ștefan Baghiu, Emanuel Modoc, Daiana Gârdan și alții¹⁷, acestea au în vedere genuri românești sau perioade istorice cu un corpus relativ restrâns de romane (avantajul acestor analize fiind, pe de altă

¹⁴ Erll, *Memory in culture*, p. 162.

¹⁵ Mironescu et al., *Platforme ale memoriei*.

¹⁶ Vezi Nicoleta Sălcudeanu, *Patria de hârtie. Eseu despre exil*, Brașov, Aula, 2003; Ruxandra Cesereanu, *Gulagul în conștiința românească. Memorialistica și literatura închisorilor și lagărelor comuniste (eseu de mentalitate)*, Iași, Polirom, 2005; Sanda Cordoș, *Lumi din cuvinte. Reprezentări și identități în literatura română postbelică*, București, Cartea românească, 2012; Roxana Andreea Ghiță, *Poetica și poietica Revoluției de la romantismul german la anul 1989 în romanul contemporan din România și din Germania*, București, Editura MLR, 2013; Andreea Mironescu, *Textul literar și construcția memoriei culturale. Forme ale rememorării în literatura română din postcomunism*, București, Editura MLR, 2015; Florina Pîrjol, *Carte de identități*, București, Cartea românească, 2016; Claudiu Turcuș, *Împotriva memoriei. De la estetismul socialist la noul cinema românesc*, Cluj-Napoca, Eikon, 2017; Simona Mitroiu, *Women's Life Writing in Postcommunist Romania*, Berlin, De Gruyter, 2023.

¹⁷ Vezi Ioana Macrea-Toma, *Privileghenția. Instituții literare în comunismul românesc*, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință, 2009; Roxana Patraș, *Romanian Novel Corpus (ELTeC-rom): Release with 80 novels encoded at level 1. Version v0.7.0 [Data set] Zenodo*, 2019; A. Terian, D. Gârdan, E. Modoc, C. Borza, D. Varga, O. Olaru, D. Moraru, „Genurile romanului românesc (1900-1932). O analiză cantitativă”, *Transilvania*, 10, 2020, pp. 53-64; Ș. Baghiu, A. Terian, V. Pojoga, T. Susarenco, I. Minculete, O. Olaru, „Geografia romanului românesc (1900-1932): Străinătatea”, *Transilvania*, 10, 2020, pp. 1-11.

parte, că pot fi mai comprehensive, datorită faptului că au la bază corpusuri de romane digitizate). Pentru literatura publicată post-1989, în schimb, inexistența unor instrumente lexicografice și/sau cataloage comprehensive face extrem de dificilă orice tentativă de cartografiere. Perioada 1990-2022, pe care a avut-o în vedere în proiectul MEMORO, este acoperită de *Dicționarul cronologic al romanului românesc* (DCRR) numai pentru deceniul 1990-2000, care a înregistrat o producție de romane oricum redusă față de deceniile precedente și de anii 2000-2020. Astfel, un prim rezultat obținut este *Bibliografia romanelor memoriei din spațiul românesc (1990-2022)*, care cuprinde referințe complete pentru 230 de romane apărute ultimele trei decenii, etichetate în funcție de cele cinci subgenuri pe care le-am identificat în cadrul romanului memoriei. Baza de date din spatele acestei bibliografii conține metadate despre romane (anul apariției, autorul/autorii, editura, subgenul literar) și despre autori (anul nașterii și genul), acestea reprezentând și variabilele folosite pentru analiza statistică.

Figura 1. Extras din baza de date MEMORO

An	Titlul	Autor 1	Editura	Subgen	Gen
1990	Corabia nevăzută	Alexandru Calais	Cartea Românească	Roman al maturizării	1
	Destine	Mihai Giugariu	Cartea Românească	Roman transgenerațional	1
	Din caloridor. O copilărie basarabească (ed. franceză 1987)	Paul Goma	Albatros	Roman testimonial	1
	Femeia în roșu. Roman (retro)versiune	Mircea Nedelciu	Cartea Românească	Metafictiune istoriografică	1
	Gherla	Paul Goma	Humanitas	Roman testimonial	1
	În pasaj	Viorel Marineasa	Editura Militară	Metafictiune istoriografică	1
	Patimile după Pitești	Paul Goma	Cartea Românească	Roman testimonial	1
	Pe muntele Ebal	Teohar Mihaldaș	Clusium	Roman testimonial	1

Pentru identificarea și validarea titlurilor incluse în baza de date, principalele metode folosite au fost (1) interogarea dicționarilor și a bazelor de date disponibile, în virtutea criteriului „validării” unei opere ca roman al memoriei de către tradiția critică; și (2) analiza calitativă – tematică, poetică și naratologică – a romanelor. În acest sens, au fost consultate, cumulativ, instrumente lexicografice (*Dicționarul cronologic al romanului românesc*, *Dicționarul general al literaturii române*; panorame ale literaturii române din postcomunism); presa culturală a anilor 1990-2022, prin accesarea arhivelor digitalizate ale unora dintre cele mai importante reviste culturale din postcomunism (au fost consultate arhivele a peste 20 de reviste); cataloagele on-line principalelor edituri din România și din Republica Moldova care au publicat literatură română în ultimele trei decenii (au fost consultate cataloagele a peste 25 de edituri); cataloagele on-line ale principalelor biblioteci universitare și județene din România.

În paralel, am elaborat un set de criterii care să faciliteze selectarea, respectiv invalidarea unei opere ca roman al memoriei. Cel mai important dintre acestea s-a dovedit a fi existența unui *paratext auctorial* (extra- sau intra-ficțional) sau editorial

(*blurb*), care să orienteze lectura în sensul unui roman despre memorie individuală ori colectivă. Concomitent, am operaționalizat cinci criterii tematice și formale, vizând – necumulativ – următoarele aspecte: (1) memoria accesată de personaj/narator este una transindividuală, colectivă; (2) sunt vizate preponderent evenimente/perioade istorice traumatice (fazele represive ale comunismului, Holocaustul, dar nu numai); (3) existența unei distanțe temporale între evenimentele care fac obiectul romanului și momentul narațiunii; (4) impulsul etic este prezent în roman; (5) tema memoriei are un rol structurant în roman, la nivel formal sau de conținut¹⁸.

Analiza calitativă: subgenuri ale romanului memoriei

Contrar ideilor încă dominante în cultura critică românească, în special în zona criticii literare revuistice¹⁹, prin analiza calitativă nu am avut în vedere calitatea estetică a romanelor memoriei. (Asta nu presupune însă neapărat că ceea ce numim „criteriul estetic” nu poate fi corelat cu o serie de calități extra-estetice, precum plurivocitatea ideologică, dialogismul, reprezentarea fără exotizare a celor „diferiți” etc.) Așa cum am menționat deja, criteriile avute în vedere pentru stabilirea corpusului de romane nu au vizat selectarea unor autori din zona canonică, chiar dacă aceștia domină numeric lista celor peste 150 de scriitoare și scriitori. Analiza calitativă a romanelor memoriei avute în vedere a urmărit, în primul rând, atât stabilirea unor *patternuri* specifice acestui gen (caracteristici tematice, narrative și de formulă editorială – incluzând aici (auto)marketizarea unui roman ca „al memoriei”), cât și identificarea unor subgenuri ale acestui tip de roman. Principalul element de noutate adus aici este propunerea unor noi subgenuri românești – un demers care vine să completeze, nu fără o notă polemică – inventarul de subgenuri pe care le oferă, cu largi exemplificări, ediția revizuită și recent lansată a DCRR, care acoperă un interval de trei secole²⁰. Inevitabil, deși are atuul unei lungi și robuste (raportată la cadrul culturii române) tradiții, care legitimează viabilitatea subgenurilor pe care le propune²¹, prin limita fatalmente auto-impusă la pragul anului 2000, DCRR nu înregistrează, deocamdată, mutația sistemică a romanului românesc și cotitura sa către memorie, în ton cu cea a romanului văzut ca gen mondial și în contextul unei „*memory turn*” care se manifestă decisiv odată cu debutul noului mileniu, fiind anunțată deja de constituirea unei infrastructuri globale a memoriei Holocaustului în deceniile de după cel de-Al Doilea Război Mondial. Observând că subgenurile literare canonice, cristalizate în modernitatea burgheză a secolului al XIX-lea nu mai pot reflecta realitățile sociale și politice ale epocii noastre – și plecând de la forma și conținutul celor 230 de opere din setul romanelor memoriei, am propus cinci subgenuri specifice romanului memoriei (chiar dacă trei dintre ele funcționează și independent de acesta): *romanul testimonial*, *romanul post-testimonial*, *romanul maturizării*, *romanul*

¹⁸ Pentru o prezentare detaliată a criteriilor vezi Andreea Mironescu, Cosmin Borza, Mihai Iovănel, Adriana Stan, „Romanele memoriei: noi subgenuri pentru literatura română contemporană”, *Transilvania*, no. 8, 2024, pp. 1-19, <https://doi.org/10.51391/trva.2024.08.01>.

¹⁹ Vezi în acest sens volumul colectiv editat de Alex Goldiș, Christian Moraru și Andrei Terian, *Pentru o nouă cultură critică românească*, Cluj-Napoca, Tact, 2024.

²⁰ Adrian Tudurachi (ed.), *Dicționarul cronologic al romanului românesc de la origini până în 2000*, vol. I–II, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2023.

²¹ Vezi Cosmin Borza, Alex Goldiș, Adrian Tudurachi, „Subgenurile romanului românesc. Laboratorul unei tipologii”, *Dacoromania litteraria*, VII, 2022, pp. 205-220.

transgenerațional și metaficțiunea istoriografică, teoretizate și exemplificate pe larg într-un articol anterior²².

În procesul colectării și prelucrării datelor, cel mai dificil pas a fost stabilirea etichetelor de subgen. Într-o etapă preliminară, am identificat mai multe etichete care ar fi putut caracteriza romanele din listă, acestea având la bază fie un criteriu tematic (*romanul revoluției, romanul tranziției, romanul închisorilor, romanul exilului/deportării, romanul Holocaustului, romanul traumei feminine*), fie un criteriu formal (*pattern/formulă narativ(ă) specifice*): *romanul de familie, romanul maturizării, romanul realist magic, metaficțiunea istoriografică*. Deși fiecare dintre aceste etichete, luată în sine, descria mulțumitor conținutul/formula romanelor din listă – având, în plus, atât avantajul prezenței lor în DCRR (doar pentru unele etichete), cât și pe acela al unui echivalent în spațiul internațional – acestea s-au dovedit totuși mai puțin funcționale pentru a caracteriza subgenurile romanului memoriei într-o manieră sistemică. Din acest motiv, am urmărit *dezvoltarea unui sistem al subgenurilor romanului memoriei*, care să fie funcțional atât pentru situația din spațiul românesc postcomunist, cât și pentru romanul memoriei din alte zone ale globului.

Am definit cele cinci subgenuri ante-menționate dintr-o perspectivă situată deliberat la intersecția dintre studiile literare și studiile culturale (*Memory Studies*), urmărind o corespondență între *forma narativă* și ceea ce Astrid Erll numește „modurile amintirii” (*modes of remembering*)²³. Astfel, *romanul testimonial* focalizează pe o experiență traumatică trăită direct, relatată din perspectiva martorului, în vreme ce *romanul post-testimonial* re-creează ficțional trauma generațiilor anterioare „nu prin rememorare, ci prin investiție, proiecție și creație imaginativă” (în termenii lui Marianne Hirsch²⁴). *Romanul transgenerațional* urmărește narativ efectele inter-generaționale ale traumei, dinamitând structura narativă și ideologică a romanului de familie modern burghez, iar *romanul maturizării* presupune o poziționare polemică față de structura *Bildungsromanului*, fiind particularizat de o fractură istorică în parcursul individului (în cazul românesc, trecerea de la socialism la post-socialism, romanul maturizării fiind – ca și cel post-testimonial – unul dintre subgenurile predilecte ale generației 2000). În sfârșit, *metaficțiunea istoriografică*, așa cum s-a cristalizat acest subgen la nivel mondial, prin operele unor Salman Rushdie sau Toni Morrison, și la nivel local prin romanele generației '80 și în special al scrierilor lui Mircea Cărtărescu, reprezintă cristalizarea conjuncției dintre postmodernism și materialul memoriei biografice și/sau istorice²⁵.

Analiza cantitativă: distribuția cronologică, generațională și de gen

Date fiind dimensiunile relativ reduse numeric ale datelor obținute (230 de romane pentru intervalul 1990-2022, semnate de 168 de autori), principala metodă de analiză statistică folosită a fost cea a distribuției datelor, în funcție de variabilele menționate mai sus: anul apariției romanelor, editura, subgenul, anul nașterii autorilor

²² Mironescu *et al.*, „Romanele memoriei”.

²³ Astrid Erll, *A Companion to Cultural Memory Studies*, Berlin, De Gruyter, 2008, p. 390.

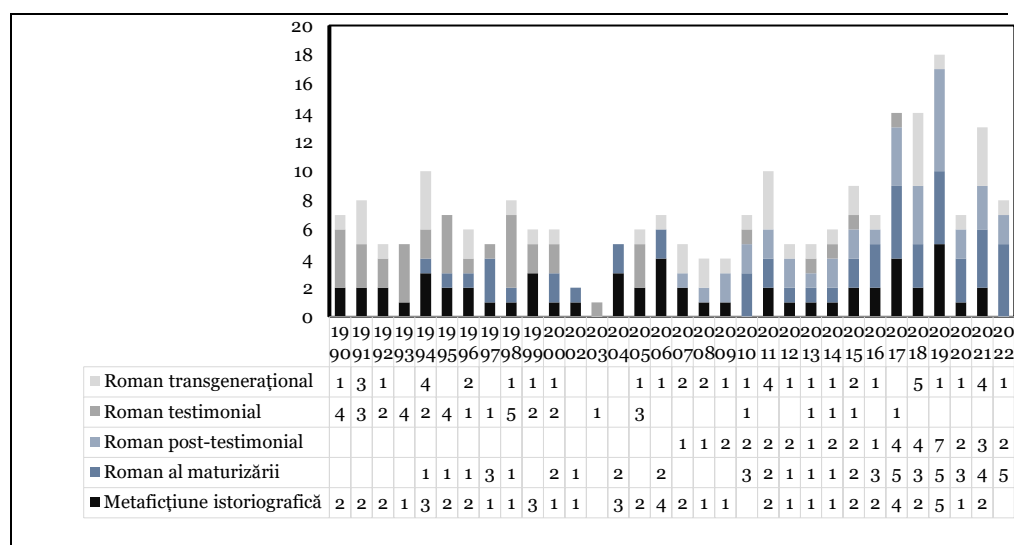
²⁴ Marianne Hirsch, *The Generation of Postmemory: Writing and Visual Culture after the Holocaust*, New York, Columbia University Press, 2012, p. 5.

²⁵ Pentru definiții și exemplificări ale fiecăruia dintre cele cinci subgenuri vezi Mironescu *et al.*, „Romanele memoriei”.

și genul acestora. De asemenea, am folosit metoda corelațiilor și analiza multivariată pentru a verifica dacă există o legătură între generația căreia îi aparține un autor, respectiv genul acestuia, și opțiunea pentru o anumită formă literară (subgen) în cazul romanelor memoriei.

Analiza cantitativă a datelor a pus în evidență existența a trei *markeri* specifici, care par să influențeze dinamica genului: *markerul de subgen*, *markerul generațional* și *markerul de gen*. Aceștia li se adaugă vectorul editorial – Polirom (inclusiv prin deținerea Editurii Cartea Românească între 2005-2017), care este un lider de piață pe segmentul romanelor memoriei, fapt deloc surprinzător, dacă ținem cont că este principala editură care publică extensiv (raportat la dimensiunile pieței interne) literatură română contemporană.

Figura 2. Distribuția cronologică a subgenurilor²⁶

Evoluția cronologică a romanului memoriei și distribuția subgenurilor arată că *patternurile* narative de tradiție, fie aceasta una lungă – ca în cazul romanului transgenerațional, derivație a romanului de familie, și a romanului maturizării, dezvoltare a *Bildungsromanului* –, fie una mai recentă, ca în cazul metafiecțiunii istoriografice, sunt transgeneraționale. La polul opus, cele două subgenuri care pot fi considerate ca având un grad mai mare de tipicitate în interiorul romanului memoriei, adică romanul testimonial și cel post-testimonial, au un caracter mai pronunțat generațional, fiind mai legate de o experiență biografică traumatică (în cazul romanului testimonial) sau de o situație post-traumatică, în termenii a ceea ce Marianne Hirsch a definit ca „generația post-memoriei” (*the generation of post-memory*)²⁷, în cazul romanului pe care l-am numit post-testimonial. De asemenea, din punct de vedere cantitativ, metafiecțiunea istoriografică domină (57 titluri), urmată de

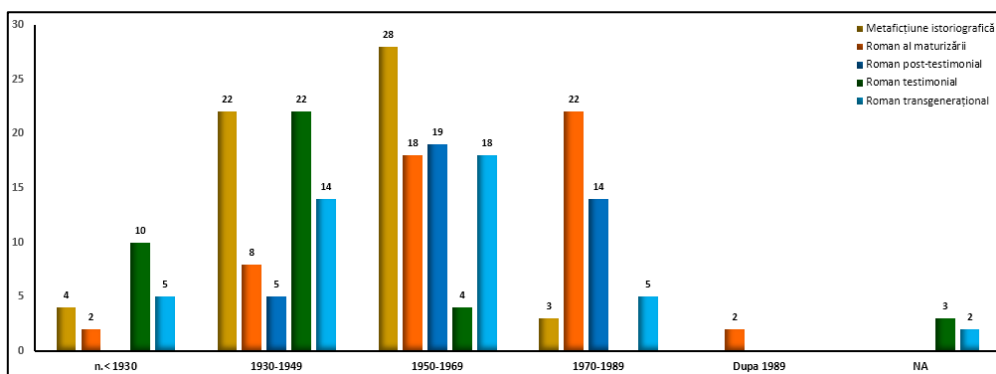
²⁶ Graficele reproduse în articol sunt disponibile în format *open access* pe site-ul proiectului MEMORO: www.novelofmemory.eu. Colectarea și prelucrarea datelor a fost realizată de Andreea Mironescu, Alina Moroșanu (analiză statistică), Cosmin Borza, Mihai Iovănel, Adriana Stan.

²⁷ Marianne Hirsch, *The Generation of Postmemory*, p. 5.

romanul maturizării (52 titluri) și de cel transgenerațional (44 titluri); totuși, cea mai robustă rată de creștere o are romanul post-testimonial, care emerge după jumătatea anilor 2000, concomitent cu declinul pe piața editorială a romanului testimonial (oricum cel mai redus numeric dintre cele cinci subgenuri).

Urmărind o abordare mai apropiată de statistica literară și de studiile culturale pentru operaționalizarea noțiunii de *generație*, pe de o parte, și includerea variabilei de gen în analiza subgenurilor romanului memoriei, am formulat două ipoteze, bazate pe observații empirice pe marginea corpusului. Astfel, ne-am propus să verificăm dacă există, în cazul romanului memoriei, o *corelație* – atât în sensul mai fluid al termenului din limbajul uzual, cât și în sensul mai specific, propriu analizei statistice – între generația și genul unui autor/autoare și forma literară (subgen). Fără a intra aici în discuții metodologice complexe privind definiția conceptelor de generație în sociologie, respectiv în studiile literare (unde, pe teren românesc, pare să domine încă ideea unor „generații de creație”, cu formula lansată de Tudor Vianu²⁸), am considerat ca interval de demarcație între generații o perioadă de două decenii, corespunzând cu principalele fracturi politice și sociale ale scurtului secol XX²⁹.

Figura 3. Distribuția generațională a subgenurilor

Așa cum reiese din graficul de mai sus, existența unei corelații între subgenurile romanești și o anumită generație pare posibilă: romanul testimonial se manifestă cel mai frecvent în grupul autorilor de romane ale memoriei născuți înainte de 1930, respectiv între 1930-1949, metaficțiunea istoriografică în grupul celor născuți între 1950-1969 (suprapunându-se generației optzeciste), dar și în grupul scriitorilor născuți între 1930-1949 (fiind vorba, în general, de romane târzii, sau de romane testimoniale care iau forma metaficțiunii nu în varianta sa textualistă, ci prin proiectarea unor alter-ego-uri ficționale). În cazul autorilor născuți între 1970-1989 (douămiiștii), subgenul dominant este romanul maturizării, corespunzând narațiunilor (auto)ficționale despre copilăria și adolescența în socialismul târziu. Ideea unei astfel

²⁸ Chiar fără a fi folosit ca atare, „conceptul” e reperabil în istoriografia literară bazată pe principiul autonomiei esteticului, de exemplu la Nicolae Manolescu. Vezi Nicolae Manolescu, *Istoria literaturii române: 5 secole de literatură*, Pitești, Paralela 45, 2008.

²⁹ Pentru o utilizare similară a conceptului de generație în raport cu memoria comunismului vezi Cristina Petrescu, “Websites of Memory: In Search of the Forgotten Past”, in Maria Todorova, Augusta Dimou and Stefan Troebst (eds.), *Remembering Communism: Private and Public Recollections of Lived Experience in Southeast Europe*, pp. 595-613.

de corelații, nu este, totuși, una nouă în istoriografia literară românească, cel mai des invocat exemplu fiind chiar preferința scriitorilor din generația '80 pentru romanul postmodern/metafictiunea istoriografică. Mai provocatoare este însă explorarea acestei relații potențiale din perspectiva sociologiei literare și a sociologiei memoriei. Cu alte cuvinte, poate fi stabilit un raport de corelație între deceniul nașterii autorului și componenta memoriei sociale (revizitarea ficțională a unei perioade anume a comunismului, care ar putea fi considerată ca paradigmatică/formatoare pentru fiecare autor), respectiv opțiunea pentru un anumit subgen al romanului memoriei? Dacă da, este această opțiune una influențată cultural – de formele literare dominante la un moment dat – sau componenta experienței/memoriei personale/generaționale influențează alegerea formei literare? Deși analiza statistică aplicată eșantionului nostru nu a confirmat deocamdată existența unei astfel de legături – o dificultate importantă fiind și aceea că un autor poate scrie romane ale memoriei încadrabile în subgenuri diferite – această ipoteză merită testată pe un eșantion mai larg.

Figura 4. Distribuția de gen în interiorul subgenurilor³⁰

Metafictiune istoriografică		Roman al maturizării		Roman post-testimonial		Roman testimonial		Roman trans-generațional	
Masculin	Feminin	Masculin	Feminin	Masculin	Feminin	Masculin	Feminin	Masculin	Feminin
34	7	31	16	17	14	20	7	13	22
41		47		31		27		35	

În privința unei posibile legături între genul autorilor și opțiunea pentru un anumit subgen literar, pe eșantionul nostru nu a putut fi stabilită deocamdată o corelație certă, și în acest caz, dincolo de dimensiunea redusă a setului de date (168 de autori, dintre care 109 de bărbați și 59 de femei, incluzând autorii multipli), un element de dificultate fiind posibilitatea ca un autor/autoare să publice romane ale memoriei încadrabile în subgenuri diferite, așa cum s-a întâmplat în cazul de față. Totuși, în reprezentarea numerică a distribuției de gen în interiorul subgenurilor, două cazuri ies în evidență: cel al metafictiunii istoriografice, dominate în proporție de peste 75% de scriitori bărbați și acela al romanului transgenerațional, unde prezența autoarelor este puțin peste 60%. Raportat la numărul autorilor unici, dominația scriitorilor bărbați, respectiv a scriitoarelor, în interiorul celor două subgenuri se păstrează, sugerând că unele subgenuri ale romanului memoriei sunt genizate.

Dincolo de aceste analize statistice, care necesită, așa cum am menționat deja, testări suplimentare, cercetarea noastră a dărâmat și câteva mituri ale criticilor și istoricilor literari privind dinamica literaturii contemporane. Astfel, mitul conform căruia „invazia” de memorialistică a traumei a sugrumat dezvoltarea romanului, în special în prima decadă post 1989, nu rezistă analizei. De fapt, relația dintre memorialistică și roman a fost în tot acest timp una de simbioză, cele două forme co-existând, iar spre finalul anilor 2000, „memoria” se mută din memorialistică în roman, care devine teatrul privilegiat al dezbaterilor despre trecut. Mitul de lungă durată după care nu avem un „roman al comunismului românesc” este iarăși unul care trebuie să cadă – datele cantitative arată că avem cel puțin 200 de astfel de romane, iar trendul

³⁰ Numărul autorilor din tabel este mai mare decât cel al autorilor unici fiindcă unii dintre aceștia au publicat mai multe romane, încadrabile în subgenuri diferite.

romanului memoriei este unul crescător. În fine, mitul după care literatura douămiistă este una „prezenteistă” și autocentrată (așa cum o descrie Nicolae Manolescu în *Istoria* sa din 2008 și o re-affirmă alți critici români) nu se susține la proba cifrelor. În realitate, cele mai importante două subgenuri practicate de scriitorii douămiiști sunt *romanul maturizării* ([auto]ficțiuni ale copilăriei și adolescenței în socialismul târziu) și *romanul post-testimonial*, care recuperează experiențe traumatiche distante temporal din perspectiva unei poziții auctoriale/naratoriale tipică situației contemporane de „post-memorie”.

Conținuturi

O analiză de conținut a romanelor memoriei din spațiul românesc nu aduce, la prima vedere, mari surprize. Cum era de așteptat, romanul memoriei din postcomunism recuperează în primul rând memoria experienței regimului comunist, în diferitele lui faze, de la cea dejistă represivă, a deportărilor și arestărilor, trecând prin comunismul de mijloc și ajungând în socialismul târziu, ba chiar și în perioada tranziției sau, mai frecvent, coborând până în perioada interbelică sau și mai adânc în trecut. Dincolo de aceste cadre generale, diversitatea poveștilor de familie sau individuale pe care aceste romane le construiesc este una proteică și plurivocă la nivel intra-ficțional, dar omogenă și monologică la nivel extra-ficțional. Deși practicat de scriitori din toate generațiile literare activi în postcomunism, de la șaizeciști până la douămiiști, inclusiv de către autori care nu sunt scriitori profesioniști/consacrați, romanul memoriei ca gen lasă puțin loc de expresie reprezentanților unor categorii etnice, de clasă sau de gen distincte/subalterne.

Un rezultat cu un impact potențial mai pronunțat în spațiul public privește reprezentarea conținuturilor și identităților etnice și de gen în romanul memoriei. Cine și în ce mod scrie istoria personală/colectivă a acestora, de pe ce poziții auctoriale și ideologice, apelând la ce tip de punere în narațiune? Analiza noastră cantitativă și calitativă a indicat că opțiunea pentru o anumită formă literară (subgen) a autorilor care scriu roman al memoriei este una influențată nu doar cultural, ci și că ar putea fi influențată generațional (în funcție de experiența traversării unei anumite perioade a comunismului) și în funcție de genul autorilor/autoarelor. Găsim ca fiind extrem de semnificativ (din păcate, nu într-un sens pozitiv) faptul că, într-un gen precum *romanul memoriei*, în care gradul de implicare/proiecția autorilor în lumea ficțională este mai ridicat față de alte genuri, angrenând amintiri și traume biografice, transgeneraționale sau legate de spații geografice concrete, identitățile etnice și de gen sunt adesea unele „estetizate”³¹. Există o singură autoare din lista noastră care se auto-identifică ca aparținând etniei romani (Luminița Cioabă) și doar două romane ale memoriei care vorbesc extensiv despre deportarea romilor din România în Transnistria, *Drumul Luminiței Cioabă* și *Negru și Roșu* de Ioan T. Morar. Similar, am putut include în lista noastră o singură autoare care se auto-identifică drept *queer*,

³¹ Vezi, în acest sens, polemica Valeriu Nicolae – Bogdan Alexandru Stănescu legată de reprezentarea romilor în roman, discutată în Mihnea Bălci, „A fost sau n-a fost rasism? Câteva gânduri despre polemica Valeriu Nicolae – Bogdan Alexandru Stănescu, *Scena* 9, 23 septembrie 2023: <https://www.scena9.ro/article/dezbatare-rasism-valeriu-nicolae-bogdan-alexandru-stanescu-kaspar-hauser>, dar și modul în care problematizează chestiunea reprezentării identităților de gen scriitoarea Sașa Zare în romanul ei *Dezrădăcinare* (2022).

dar scrie sub pseudonim (Sașa Zare) și tot două romane care recuperează experiența de a fi *queer* în comunism/ postcomunism (Alina Nelega, *Ca și cum nimic nu s-ar fi întâmplat* și *Dezrădăcinare* de Sașa Zare).

Dacă cercetarea noastră poate fi văzută și ca un raport asupra câmpului romanului memoriei – și, prin extindere, a ecosistemului literar contemporan – principala constatare pe care am propune-o ar fi nevoia unei mai bune reprezentări și incluziuni a autorilor, vocilor și perspectivelor marginale/marginalizate de istorie și de societate în literatura contemporană a memoriei. Tocmai pentru că literatura, și în special romanul, ca genul cu cea mai mare aderență la societate și contemporaneitate, cum a fost aproape unanim definit, are capacitatea de a canoniza reprezentări, narațiuni și perspective asupra trecutului și asupra celui alt/ celorlalți ca grup – ea are și posibilitatea de a face loc în societate unor experiențe, perspective, și nu în ultimul rând, unor persoane auctoriale – dar, în același timp, persoane „în carne și oase” – deloc sau puțin vizibile. Desigur, sistemul editorial joacă un rol esențial în acest proces de punere în circulație și *marketizare* a memoriei trecutului recent, tocmai de aceea selectarea unor scriitori/scriitoare din categoriile menționate mai sus – de exemplu prin organizarea unor concursuri de manuscrise, vizând în mod special autori care pot vorbi din experiență proprie sau accesând memoria familială/ a grupului – ar putea avea un impact pozitiv în diversificarea formelor literare ale memoriei din România contemporană. În contextul actual al proliferării și diversificării platformelor de comunicare, și implicit a democratizării canalelor de expresie și a fragmentării publicului după criterii sociale și generaționale, poziția privilegiată pentru crearea și popularizarea de narațiuni ale memoriei colective nu mai aparține – dacă a aparținut vreodată – în primul rând scriitorilor, ca o categorie având acces privilegiat la mediile de publicare. Pe de altă parte, așa cum am argumentat în capitolul introductiv al volumului *Platformele memoriei*:

„În contemporaneitate, romanul este una dintre cele mai importante platforme ale memoriei. Desigur, în concurență cu alte platforme, unele poate mai puternice, precum cele politice/politizate, altele posibil mai inteligente, cu siguranță mai „virale”, precum noile medii [...] Rolul jucat de literatură în medierea realităților contemporane și a trecutului recent, dar și a ideologiilor și afectelor individuale sau colective atașate ori declanșate de acest trecut [nu e deloc neglijabil]. Un trecut care e încă prezent, în care o destul de largă parte a societății românești contemporane a trăit, a luat decizii pentru sine și/sau pentru ceilalți, a croit planuri pentru un viitor care nu s-a mai materializat. Pentru o altă parte a contemporanilor însă, comunismul și chiar perioada tranziției e un trecut mort, pe care nu îl pot accesa decât mediat, din relatări istorice, povești de familie, narațiuni literare și multimedia. Pentru aceștia din urmă în special – dar nu numai pentru ei – romanul memoriei este și un „creator de conținut” istoric/mnemonic, care le influențează percepția despre (pre)contemporaneitatea lor.”³²

³² Mironescu et al., *Platforme ale memoriei*, în curs de publicare.

BIBLIOGRAFIE

- Assmann, Aleida, "Limits of Understanding: Generational Identities in Recent German Memory Literature", in *Victims and Perpetrators: 1933–1945: (Re)Presenting the Past in Post-Unification Culture*, edited by Laurel Cohen-Pfister and Dagmar Wienroeder-Skinner, pp. 29–48, Berlin and Boston, De Gruyter, 2006
- Assman, Jan, "Communicative and Cultural Memory", In *A Companion to Cultural Memory Studies*, edited by Astrid Erll, Ansgar Nünning and Sara B. Young, pp. 109–118, Berlin, De Gruyter, 2008
- Baghiu, Ștefan; Terian, A.; Pojoga, V.; Susarenco, T.; Minculete, I.; Olaru, O., „Geografia romanului românesc (1900-1932): Străinătatea”, *Transilvania*, 10, 2020, pp. 1-11.
- Bălăci, Mihnea, „A fost sau n-a fost rasism? Câteva gânduri despre polemica Valeriu Nicolae-Bogdan Alexandru Stănescu, *Scena* 9, 23 septembrie 2023: <https://www.scena9.ro/article/dezbatare-rasism-valeriu-nicolae-bogdan-alexandru-stanescu-kaspar-hauser>
- Borza, Cosmin; Goldiș, Alex; Tudurachi, Adrian, „Subgenurile romanului românesc. Laboratorul unei tipologii”, *Dacoromania litteraria*, VII, 2022, pp. 205-220.
- Borza, Cosmin; Turcuș, Claudiu, "Westalgia as Infantilization of the East: narrating communist childhood in post-1989 Romania and the administration of the recent past", *Studies in East-European Thought*, 2024. <https://doi.org/10.1007/s11212-024-09679-6>.
- Cesereanu, Ruxandra, *Gulagul în conștiința românească. Memorialistica și literatura închisorilor și lagărelor comuniste (eseu de mentalitate)*, Iași, Polirom, 2005
- Cordoș, Sanda, *Lumi din cuvinte. Reprezentări și identități în literatura română postbelică*, București, Cartea Românească, 2012
- Erll, Astrid, *A Companion to Cultural Memory Studies*, Berlin, De Gruyter, 2008
- Erll, Astrid, *Memory in Culture*, transl. by Sara B. Young, New York, Palgrave Macmillan, 2011
- Ghiță, Roxana Andreea, *Poetica și poietica Revoluției de la romantismul german la anul 1989 în romanul contemporan din România și din Germania*, București, Editura MLR, 2013
- Goldiș, Alex; Moraru, Christian; Terian, Andrei (editori), *Pentru o nouă cultură critică românească*, Cluj-Napoca, Tact, 2024
- Hansen, Hans Lauge, "Modes of Remembering in the Contemporary Spanish Novel", *Orbis Litterarum*, no. 4, 2016, pp. 274-275.
- Herzberger, David K., "Narrating the Past: History and the Novel of Memory in Postwar Spain", *PMLA*, no. 106, 1991, pp. 34-45.
- Hirsch, Marianne, *The Generation of Postmemory: Writing and Visual Culture after the Holocaust*, New York, Columbia University Press, 2012
- Iovănel, Mihai, *Istoria literaturii române contemporane: 1990–2020*, Iași, Polirom, 2021
- Iovănel, Mihai, „Ideologiile memoriei în comunism și postcomunism”, *Transilvania*, no. 11-12, 2024, pp. 1-8, <https://doi.org/10.51391/trva.2024.11-12.01>.
- Macrea-Toma, Ioana, *Privilighenția. Instituții literare în comunismul românesc*, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință, 2009
- Manolescu, Nicolae, *Istoria literaturii române: 5 secole de literatură*, Pitești, Paralela 45, 2008

- Mironescu, Andreea, *Textul literar și construcția memoriei culturale. Forme ale rememorării în literatura română din postcomunism*, București, Editura MLR, 2015
- Mironescu, Andreea, Mironescu, Doris, "The Novel of Memory as World Genre. Exploring the Romanian Case", *Dacoromania litteraria*, no. 7, 2020, pp. 97–115.
- Mironescu, Andreea; Borza, Cosmin; Iovănel, Mihai; Stan, Adriana, „Romanele memoriei: noi subgenuri pentru literatura română contemporană”, *Transilvania*, no. 8, 2024, pp. 1-19. <https://doi.org/10.51391/trva.2024.08.01>
- Mironescu, Andreea; Borza, Cosmin; Iovănel, Mihai; Stan, Adriana, „Bibliografia romanelor memoriei din spațiul românesc” (1990-2022), *Dacoromania litteraria*, XI, 2024, pp. 225–236. DOI: 10.33993/drl.2024.11.225.236
- Mironescu, Andreea; Iovănel, Mihai; Borza, Cosmin; Stan, Adriana, *Platforme ale memoriei: romanul în postcomunismul românesc*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” Iași, sub tipar.
- Mitroiu, Simona, *Women's Life Writing in Postcommunist Romania*, Berlin, De Gruyter, 2023
- Neumann, Birgit, "The Literary Representation of Memory", In *A Companion to Cultural Memory Studies*, edited by Astrid Erll and Ansgar Nünning, pp. 333–344, Berlin and New York, De Gruyter, 2008
- O'Donoghue, Samuel, *Rewriting Franco's Spain: Marcel Proust and the Dissident Novelists of Memory*, London, Bucknell University Press, 2018
- Patraș, Roxana, *Romanian Novel Corpus (ELTeC-rom): Release with 80 novels encoded at level 1. Version v0.7.0 [Data set]* Zenodo, 2019.
- Petrescu, Cristina, "Websites of Memory: In search of the Forgotten Past", in Maria Todorova, Augusta Dimou and Stefan Troebst (eds.), *Remembering Communism: Private and Public Recollections of Lived Experience in Southeast Europe*, pp. 595-613.
- Pîrjol, Florina, *Carte de identități*, București, Cartea Românească, 2016
- Quintana-Vallejo, Ricardo, *Children of Globalization: Diasporic Coming-of-Age Novels in Germany, England, and the United States*, New York, Routledge, 2021
- Sălcudeanu, Nicoleta, *Patria de hârtie. Eseu despre exil*, Brașov, Aula, 2003
- Sobejano, Gonzalo, "The Testimonial Novel and the Novel of Memory", In *The Cambridge Companion to the Spanish Novel*, edited by Harriet Turner, Adelaida López de Martínez, Cambridge, Cambridge University Press, 2003.
- Terian, Andrei, Gârdan, D., Modoc, E., Borza, C., Varga, D., Olaru, O., Moraru, D., „Genurile romanului românesc (1900-1932). O analiză cantitativă”, *Transilvania*, 10, 2020, pp. 53-64.
- Tudurachi, Adrian (coord.), *Dicționarul cronologic al romanului românesc de la origini până în 2000*, vol. I–II, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2023
- Turcuș, Claudiu, *Împotriva memoriei. De la estetismul socialist la noul cinema românesc*, Cluj-Napoca, Eikon, 2017